

подільської інтелігенції до музею. Також у архівному документі є згадки про першого директора Вінницького краєзнавчого музею В.Ф. Корнеєва (1917 р.). Поява музею, на думку Ю. Сіцінського, була зумовлена потребою "в розробці місцевих архівних і археологічних матеріалів. У цьому питанні Поділля відстало від інших провінцій Росії. До 100-річчя возз'єднання Поділля з Росією необхідна розробка архівних матеріалів, потрібно описати забуті речі і будівлі, відтворити минуле життя наших предків".

Отже, виявлені у фондах держархіву Вінницької області документи дають змогу встановити головні тенденції краєзнавчих досліджень на Поділлі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Водночас використання архівних джерел виключає упередженість та односторонність у вивченні процесу. Достатність та інформативність архівних джерел значним чином наближує широкі кола громадськості до пізнання історії регіону. У перспективі необхідно залучити новий масив архівних джерел досліджуваного періоду, які дозволять продовжити вивчення питання до сьогодення.

УДК 930(477)»19/20»

ПИТАННЯ ПРО ПОЧАТКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ МЕМУАРИСТИКИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

О. В. Отземко

Українські мемуарні твори стали об'єктом видавничої діяльності з ХVІІІ ст., дослідницьку увагу вітчизняних істориків привернули в ХІХ ст. Одна з проблем, що викликала зацікавленість науковців – питання про початок мемуаристики на теренах України. Українська мемуарна традиція ХVІІІ ст. ніколи не ставилася під сумнів, водночас історики різних періодів задавалися питанням про мемуарну літературу попередніх часів.

Перший загальний огляд української мемуаристики зроблено Д. Дорошенком у праці «Огляд української історіографії» (1923). До мемуарів він зараховував «автобіографічні спомини, записки, дневники». Хронологічні межі огляду – ХІІ–ХVІІІ ст. Тож, історик вважав, що українська мемуаристика бере свій початок з часів Київської Русі та відносив до мемуарної літератури автобіографічну частину «Повчання» Володимира Мономаха, а також «Житіє і ходіння Данила», чернігівського монаха, який між 1106-1108 рр. паломничав до Палестини.

У цей же період до вивчення історії української мемуаристики активно долучилися львівські історики, члени Наукового товариства ім. Шевченка. Декілька тематичних номерів часопису «Стара Україна», що видавався Бібліографічною комісією товариства в 1924–1925 рр., були цілком присвячені українській мемуаристиці. Публікувалися статті з цієї теми і в інших номерах журналу. Поряд з бібліографічними оглядами та публікацією спогадів, часопис розмістив низку досліджень, присвячених початковим етапам української мемуаристики – огляди мемуарів різних періодів, а також статті І. Кревецького, І. Крип'якевича, присвячені окремим творам.

Український історик і бібліограф І. Кревецький, спираючись на державницьку концепцію, пов'язав розвиток мемуаристики з основними етапами поступу української державної ідеї: княжа доба, козацька Україна (ХVІІ–ХVІІІ ст.), національно-культурне відродження (ХІХ ст.), суспільно-політичне відродження (ХХ ст.). Основним фактором, що сприяв виникненню мемуарів, він вважав власну самосвідомість людини, з появою якої з'являється інтерес до свого минулого та бажання переказати його своїм нащадкам.

У статті «Початки української мемуаристики ХІ–ХІІ ст.» І. Кревецький, розглядаючи розповідь Нестора про перенесення мощів засновника Києво-Печерського

монастиря св. Феодосія (розміщена в «Повісті минулих літ» під 1091 р.), як найдавніші українські мемуари, наголошує на тому, що автор був безпосереднім учасником події, яку детально описав. Першою українською автобіографією історик називає частину «Повчання» Володимира Мономаха, а найдавнішими подорожніми записками – «Житіє і ходіння Данила». Кривецький до найстаріших українських мемуарів зарахував також давні українські літописи – Повість минулих літ, Галицько-Волинський літопис. Вони, на його думку, не є мемуарами в буквальному розумінні, але мають риси, що дають змогу розглядати їх як початки мемуарів, а саме – досить сильно виявляється індивідуальність авторів, які є не лише свідками, а й активними учасниками зображуваних подій.

І. Крип'якевич важливим етапом розвитку вітчизняної мемуаристики вважав к. XVI – поч. XVII ст. Він зазначав, що в цей період українська мемуаристика мала ще не зовсім класичну форму. Спогади про пережите часто були представлені в листах, полемічних брошурах, передмовах видавців, літописах. Історик застосовує для них термін «криптомемуари» – приховані форми мемуарів. До них І. Крип'якевич, а також І. Кривецький відносять передмови та післямови до окремих українських стародруків XVI ст., серед яких післямова Івана Федорова до львівського «Апостола» 1574 р., а також передмова князя К. Острозького до «Біблії» 1581 р.

Водночас, І. Крип'якевич зазначав, що в цей період вже з'являються і мемуари в повному розумінні цього слова – автобіографії, військові спогади, подорожні записки. До них відносяться спогади київського міщанина Богдана Балики про участь в поході українських козаків на Москву в 1612–1613 рр., а також автобіографічні записки П. Могили. Ці пам'ятки української мемуаристики також відзначив у своїй «Історії української літератури» М. Грушевський (1923).

Знову до проблем початкового етапу української мемуаристики вітчизняні дослідники звернулися в останні десятиріччя. Автори підручника «Історичне джерелознавство» (2002), а також М. Казмирчук (авторка підручника «Джерела особового походження» (2010)), найдавнішим джерелом мемуарного жанру вважають згадане вище літописне оповідання Нестора про перенесення мощів Св. Феодосія. До вітчизняних мемуарів XVII ст. М. Казмирчук, окрім того, відносить записи київського митрополита Петра Могили про події 1620–1630 рр., а також розповідь луцького писаря Кшиштофа Перетятковича, який був свідком переговорів козаків з Польщею в 1657–1659 рр.

Н. Любовець присвятила розвитку української мемуаристики ґрунтовну статтю, що охоплює XII–XVIII ст. Тож, початки української мемуаристики авторка відносить до XII ст., знову ж таки пов'язуючи їх із автобіографічною частиною «Повчання» Володимира Мономаха. Наголошуючи на нетиповості для давньоруської літератури твору, що виник як вияв сильної особистості, авторитету київського князя, вона обґрунтовує мемуарний характер «Автобіографії» намаганням автора зафіксувати суспільно значущі події та передати свій історичний досвід, причому негайно і не лише родовим нащадкам.

До мемуарної літератури Н. Любовець також відносить згадане вже «Житіє і ходіння Данила», наголошуючи на тому, що цей паломницький твір ведеться від імені автора та містить елементи автобіографічного жанру й опис суб'єктивних вражень від побаченого. Це дає підстави дорівняти його до подорожніх записок, які в українській мемуаристиці з'явилися значно пізніше (у XVIII ст.).

Згадуючи «криптомемуари» XVI ст. авторка посилається на дослідження І. Кривецького та І. Крип'якевича. Щодо мемуарних творів XVII ст., подає характеристику записки Богдана Балики про московський похід українських козаків початку століття, «Діаріушу...» православного священника, запеклого борця проти Берестейської унії Афанасія Филиповича, а також записки посла Богдана Хмельницького до Москви Силуяна Мужилівського (1649). Утім, останню, на думку авторки, можна віднести до мемуарів «з великою засторогою».

Таким чином, питання про початки та розвиток української мемуаристики до XVIII ст. в українській історичній науці тісно пов'язане із особливостями її розвитку на

різних етапах: його актуалізація відбувалася за умов існування вільного історичного дискурсу – в дослідженнях істориків діаспори, Західної України міжвоєнних років, сучасних науковців. З іншого боку проаналізована дослідницька література – переважно статті, окремі сюжети в підручниках – свідчить про те, що це питання і досі залишається на рівні «постановки проблеми» і потребує, втім, як і загалом, історія української мемуаристики, ґрунтовного дослідження.

УДК 94-051

БАТЬКО НАУКИ АБО ЖЕРТВА СИСТЕМИ? АНАЛІЗ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО (КІНЕЦЬ ХІХ ст. - 1930-ті рр.)

Ю. В. Іорданова

Михайло Грушевський – неоднозначна постать в історії української науки. Тим не менш, залишається фактом його значний внесок у її формування. Почавши надавати свій вплив на українську культуру й науку ще з початку ХХ ст., до років активізації радянського режиму йому вже вдалося сформувати ціле співтовариство людей, які поділяють його погляди, інтереси, а згодом і розплату.

Досліджуючи історію Михайло Грушевський Барського староства на Поділлі у пошуках джерел за темою на Поділля серед інших завів дружбу з Юхимом Сіцинський. У сфері спільних інтересів вони вели досить тісне спілкування. Сіцинський часто-густо звертався до нього за порадами, розшуком потрібної літератури й джерел для написання книг з історії Поділля. Так, у листі від 17 квітня 1892 р. Сіцинський писав: «Дозвольте, перш за все, подякувати Вам за прислану брошуру про Барську шляхту, а за сим звернутися до Вас з уклінним проханням...». Тісній співпраці з багатьма вченими Грушевському в свій час завадив арешт (1914) і переїзд до Москви (1916). Одним з них виявився Харлампович, з яким Михайло Сергійович таки зійшовся.

Активна громадська діяльність стала візитною карткою Грушевського на початку ХХ століття. Так, у листі до С. Єфремова від 1904 року він зазначив В Товаристві притихло на хвилю, але ся тишина нічого доброго не віщує – сплетні й інтриги йдуть далі – чекають, чи буде затверджений статут, і готуються до баталії на звичайних загальних зборах – вони будуть мабуть в середині н. ст. червня. Треба б, аби приїхали знов – присутність Чикаленка й Луценка на сих зборах була дуже корисна». Йдеться, швидше, про НТШ, головну його діяльність на той час.

Він залишив Україну у березні 1919 р., шукаючи притулку у Празі, Відні та мандруючи країнами західної Європи – Франції, Швейцарії, Німеччини у справах партії соціалістів-революціонерів. До того ж, дослідники відзначають, що геніальний історик мав надто «кепський» почерк, що знижувало швидкість обробки рукописних матеріалів. У записнику М. Чечеля збереглися оригінальні нотатки про рахунки Грушевського. Так, восени 1921 р. Микола Флорович зафіксував: «Рах. Груш. Silberdind – к. 70, Хліб. укр. – 40 [...]». М. Грушевський чекав грошових переказів на рахунки видавництва, де виходили його книги. Вони надійшли незабаром. «Вчора одержав сто тисяч, – з полегшенням зазначив Михайло Сергійович 10 січня, – дякую за труд. Помічнику прошу дати ще 30 тисяч». «Помічником» були спонсори («Дніпросоюз», українці США), а не якась конкретна особа. Листування з колегами по партії виявилось доволі інтенсивним, бо М. Грушевський писав не лише М. Ф. Чечелю, а й М. Ю. Шаповалу, І. Л. Шрагу, П. О. Христюку, А. І. Жуковському, І. М. Толмачову. Його можна віднести до своєрідного психологічного засобу збереження активної життєвої позиції, з'ясування